

УДК 811.161.2'373.7

Зинякова А. А.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ – КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано мовні одиниці біблійного походження, які стали крилатими висловами, на структурному та семантичному рівнях.

Ключові слова: крилатий вислів, структурний та семантичний аспекти, слова узагальнено-метафоричного вжитку, сполучення слів, речення.

В статье проанализированы языковые единицы библейского происхождения, которые стали крылатыми выражениями, на структурном и семантическом уровнях.

Ключевые слова: крылатая фраза, структурный и семантический аспекты, слова обобщенно-метафорического употребления, словосочетания, предложения.

Nowadays, studying the lexical structure of the Ukrainian language refers to the actual problems of modern linguistics. In Ukraine the researches are conducted in several areas in the field of historical lexicology, including the language study of sights that is a priority interest. The Bible is not only holy book for believers which have come to us from ancient times, but also one of the oldest and most valuable sights of world culture. The influence of the Bible at the languages of the world, including the Ukrainian is very important. These are single words, combination of words and sentences that are used as established language units – idioms. That's why the aim of our research is to analyze idioms of the Bible origin in the structural and semantic level.

Among structures that traditionally belong to the class of idioms, there are several structural groups, namely the words of generalized metaphorical use, collocation, sentences – simple and complex, complicated type structures – deployed quotes that highlighted in the text.

The analysis of factual material has revealed that 272 linguistic units by genetic classification – quotes and images from the «Old» and «New» Testaments; according to the stylistic aspect they are idioms of literary nature; according to the semantic classification, analyzed language units are phraseological units; by the grammatical forms and semantic features 127 combinations of words are phraseologisms and 79 phraseological units with the structure of sentences – idioms; by the linguistic analysis in terms of synchronous – phraseological units, organized on the model of phrases and phraseological units are phrases, with the organization of simple or complex sentences.

Overall, the research contributes a deeper understanding of the systemic organization of lexicon, and his results will facilitate further development of the lexical and thematic groups' theory.

Key words: idioms of the Bible origin, lexical and thematic groups, words of generalized metaphorical usage, phrases, sentences (simple and complex), the semantic, structural, syntactic aspects.

На сьогодні вивчення лексичного складу української мови належить до актуальних завдань сучасного мовознавства. У галузі історичної лексикології в Україні дослідження проводять у кількох напрямках, серед яких пріоритетним є вивчення мови пам'яток. Біблія ж – не тільки священна книга для вірян, що дійшла до нас ще з давніх часів, а й одна з найдавніших і найцінніших пам'яток світової культури.

Помітним є вплив Біблії і на мови світу, зокрема й на українську. Це особні слова, сполучення слів і речення, які вживають як усталені одиниці мови, – крилаті вислови. Свого часу О. Потебня обґрунтував необхідність вивчення саме групи слів, пов'язаних за єдністю уявлення, яке є в назвах. Учений вважав слово носієм не лише значення, а й попереднього досвіду окремої людини, нації, людства, через фільтр яких проходять усі нові знання. Актуальною є і наукова систематизація зібраного різноманітного фразеологічного матеріалу. Залежно від тих чи інших ознак фразеологічних одиниць, існують і різні підходи щодо принципів їх класифікування. Тому метою нашої наукової розвідки є аналіз крилатих висловів біблійного походження на структурно-семантичному рівні.

Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох мовознавців. Цінні для розвитку фразеологічної теорії спостереження знаходимо в працях Ф. Буслаєва, М. Ломоносова, О. Потебні, І. Срезневського, П. Фортунатова, О. Шахматова. Розробленням питань із теорії фразеології займалися також Л. Авксентьев, М. Алефіренко, В. Архангельський, Л. Булаховський, В. Виноградов, В. Гак, М. Демський, В. Жуков, О. Мелерович, В. Мокієнко, С. Поливанов, Л. Скрипник. Розвиток фразеологічних студій на Україні пов'язаний з іменами І. Білодіда, П. Горещького, П. Плюща, І. Чередниченка та інших мовознавців. Крилаті ж вислови вивчали й вивчають такі дослідники: А. Коваль, В. Коптілов, Г. Краковецька, Л. Скрипник, Ю. Цимбалюк.

На сьогодні крилаті слова (вислови) – стали словесні формули (влучні вислови, звороти мови, окремі слова) – висловлювання видатних осіб, цитати з літературних творів, які набули узагальненого змісту,

назви історичних та міфологічних подій, що набули переносного значення, власні імена історичних, міфологічних та літературних персонажів, які стали символічними [3, с. 294]. У науковій літературі використовують ще кілька назв для цієї категорії сполук: літературна цитата, фразеологічна цитата, крилата фраза, крилатий вираз і нарешті – паремія.

Серед утворень, які традиційно зараховують до класу «крилатих», є кілька структурних груп, а саме: [2, с. 351]: слова узагальнено-метафоричного вжитку (*аскет, душа, Хам, сатана*); сполучення слів (*блудний син, живий труп, заборонний плід, козел відпущення*); речення – прості та складні (*Хто не працює, той не їсть; Хіба ревуть воли, як ясла повні?*); структури ускладненого типу – розгорнуті цитати, які виділено в тексті (*Він (Катон Старший Марк Порцій) говорить: «Життя людини подібне до заліза. Коли пускати його в діло – воно стирається, якщо не пускати, то його іржа з'їдає»*).

У ході нашого дослідження ми з'ясували, що 272 мовні одиниці біблійного походження стали крилатими висловами [1].

За генетичною класифікацією (опрацював Л. Булаховський), яка передбачає групування фразеологічного матеріалу за джерелами походження, усі подані одиниці – біблійного походження, а саме: цитати й образи зі «Старого» і «Нового» завітів, наприклад: *гріхи молодості* (Старий Заповіт. Книга псалмів), *вовк в овечій шкурі* (Новий Заповіт. Нагірна проповідь), *едемський сад (сади Едему)* (Старий Заповіт. Перша книга Мойсеєва: Буття); *Не хлібом єдиним (одним) жити буде людина* (Новий Заповіт. Євангеліє від Матвія); *Немає нічого нового під сонцем* (Старий Заповіт. Книга притч Соломонових); *Чи я сторож братові своєму?* (Старий Заповіт. Перша книга Мойсеєва: Буття) тощо.

Відповідно до лінгвостилістичного аспекту, що передбачає використання стилістичної класифікації (розроблена лінгвістом М. Шанським), зафіксовані крилаті вислови є фразеологізмами книжного характеру.

За широко визнаною і найбільш поширеною у слов'янському та світовому мовознавстві семантичною (структурно-семантичною) класифікацією, яку обґрунтував мовознавець В. Виноградов, крилаті вислови (сполучення слів та речення), які ми зафіксували, є фразеологічними єдностями, наприклад: *внести свою лепту (лепта вдовиці, лепта), вовк в овечій шкурі, у костюмі Єви; зарити (закопати) талант (скарб) у землю; не знає ліва рука, що робить права (правиця); усьому свій час (усьому свій час, і кожна річ має свою пору)* тощо.

Згідно з граматичною формою і семантичними ознаками (класифікацію опрацював В. Архангельський) 127 сполучень слів, за класифікацією мовознавця – словосполучення, є фраземами (*заборонний плід, сіль землі, фіговий листок*), а 79 фразеологічних одиниць зі структурою речень – стійкими фразами (*Дім будувати на піску; Не кидайте бісеру (перлів) перед свинями; Хто копає яму, сам у неї впаде*).

За лінгвістичним аналізом фразеологічних одиниць у синхронному плані, який запропонувала науковець Л. Скрипник, зафіксовані крилаті вислови можна розподілити на: фразеологічні одиниці, утворені за моделлю словосполучення, та фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень.

Подаємо ті, що побудовані за моделлю сурядних словосполучень: *алчущі і жаждущі (голодні і спрагли), альфа і омега, бичі і скорпіони (рани і скорпіони), Гог і Магог, дух і буква, книжники та фарисеї, пастир і стадо, Содом і Гоморра, чисті й нечисті; підрядних словосполучень: агнець Божий (Боже ягня, Божя вівця), Адамове ребро (реберце), Антихристова печать (начертання звіра), Аредів вік, архангельські труби (труба архангела, сім архангельських труб), безплідна смоковиця, блаженні миротворці, вавилонська вежа, вавилонське стовпотворіння, вавилонський потоп, Валамова ослиця, Валтарів бенкет, ветхий Адам, вигнання з раю, виплодок пекла, влада темряви, внести свою лепту (лепта вдовиці, лепта), вовк в овечій шкурі, во главі угла (наріжний камінь, красугольний камінь), вогненний (вогняний) стовп, вогненні слова, возстав од гробу, воскресіння Лазаря, всевидящее око, всевітній потоп, геєна вогненна, гефсиманський сад, гріхи молодості, гроби поваплені (гроби побілені), дари волхвів, дерево життя (дерево пізнання добра і зла), дім плачу (дім жалоби), до другого пришествя, долина печалі (юдоль плачу), едемський сад (сади Едему), єгипетська робота (єгипетська неволя), живий труп, заблудла (зблукала) вівця, заборонний плід (яблуко гріховне), за часів Адама, зірка Полин, злоба дня, змій-спокусник, знамення часу (ознака часу), золотий телець (золоте теля), зуб за зуб (око за око), ієрихонські мури (стіни), ієрихонська труба, ізбієніє младаєнцев, Йов праведний (Йов многотраждальний), Каїнова печать (тавро), камінь спотикання, камо грядеши? (куди йдеш?), кари єгипетські, кедр ліванський, кимвал брязкаючий, кинути камінь, кінь блідий (коні апокаліпсису), Книга Буття, Книга Життя, книга за сімома печатями, козел відпущення (офірний), колос на глиняних ногах, корінь зла, ловці людей (ловці душі), лоно Авраамове (на лоні Авраама), Лотова дружина (соляний стовп, перетворитися на соляний стовп), мандрівка по пустелі, манна небесна, маслинова гілка, менший брат (найменший брат), на отмищеніє язикам, на розпуттях велелюдних, неопалима купина, нині отпуцаєщі, ні на йоту, нічтоже сумняся (сумняшесья), Ноїв ковчег, обітована земля (обіцяна земля), пастир духовний, первородний гріх, піддати анафемі, Пісня Пісень, плач Єремії, побити камінням, поцілунок Іуди, притча во язицех, продати первородство, пуп землі, ребро (реберце) Адама, розіпни його, святая святих, святе сімейство, сельний крин, сіль землі, смертний гріх, Соломонове рішення, співати Лазаря, спочити від трудів, страх божий, страшний суд, суєта суєт, таємна вечеря, терновий вінок, тридцять срібляників (їудині срібняки), тьма кромішня (темрява зовнішня, тьма єгипетська), у костюмі Єви, умивати руки, у поті чола, фіговий листок (листок смоківниці), хліб насущний, хлябі небесні, цариця Савська, царство Боже (царство небесне).*

Подаємо фразеологічні одиниці, що мають організацію простих (двоскладних) речень: *Благословенна ти поміж жонами; Блаженні вбогі духом; Брат піднявся на брата; Валаамова ослиця заговорила; Віра горами двигас; Голос / глас (крик) волаючого (вопіючого) в пустині (в пустелі); Грона гніву достигли; Друге пришесть Христа на землю (неповне ситуативне); Живому собаці краще, ніж мертвому левові (неповне ситуативне; ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); З Назарета що може бути доброго?; Нехай оmine ця чаша мене; Не хлібом єдиним (одним) жити буде людина; Плач і скрегіт зубів (неповне ситуативне); Плач на ріках вавилонських (неповне ситуативне); Усьому свій час (неповне ситуативне); Хіба ревуть воли, як ясла повні? (ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); Хто дасть моїм очам потоки сліз; Чи я сторож братові своєму?; Я недостойн розв'язати ремені взуття його.*

Фіксуємо прості (односкладні) речення, а саме: іменні (номінативні) – *Бідний, як Лазар* (ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); *Фараонова худя коро-ва*; дієслівні (узагальнено-особові) – *Будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби* (ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); *Лікарю, зцілися сам!* (*Лікарю, вилікуй себе самого*) (ускладнене звертанням); *Не протився злому; Не сотвори собі кумира; Плодітеся і розмножайтеся* (ускладнене однорідними членами речення, а саме: головними членами речення, співвідносними з присудками); *Правду говори вчасно і невчасно*; (інфінітивні) – *Берегти (охороняти), як зіницю ока* (ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); *Благу часть избрать; Випити гірку чашу (випити чашу до дна); Відділяти кукіль від пишиці (відділяти овець від козлици); Влити нове вино в старі міхи; Гнати крамарів із храму; Дім будувати на піску; Замість хліба дати камінь; Зарити (закопати) талант (скарб) у землю; Зі страхом і трепетом приступити; Медом і акридами харчуватися; Метать жребій об одеждах; Не залишити каменя на камені; Нести свій хрест; Отрясті прах от ног своїх; Перекувати мечі на орала; Перетворити Савла в Павла; Писати вогненні слова; Повертатися на круги своя; Поклоняться чужим богам; Посилати від Понтія до Пілата; Посипати голову попелом; Приносити жертву богам; Продати за миску сочевиці (за сочевичну юшку); Проти рожна перти (жестокко ті єсть протиу рожна прати);* безособові – *Бути записаним на скрижалі; Во многой мудрості много печалі; Зостав мертвим ховати мерців своїх; Легше верблюдові пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти* (ускладнене відокремленим членом речення – напівпредикативним порівняльним зворотом); *Не вірая на ліца; Немає нічого нового під сонцем; Немає пророка у вітчизні своїй.*

Подаємо ті конструкції, що мають організацію складних речень: складносурядних – *Віддати кесареве кесарю, а Боже Богові* (зіставно-протиставні відношення); *Не суди – і тебе не осудять* (єднально-наслідкові відношення); *Усьому свій час, і кожна річ має свою пору* (єднально-перелічувальні відношення); *У чужому оці заскалку бачити, а у своєму колоди не помічати* (зіставно-протиставні відношення); складнопідрядних – *Горе тому, хто спокусить одного з малих цих* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Друг, що тричі відрікся* (нерозчленованого типу, присубстантивно-атрибутивне); *Кому багато дано, з того багато спитають* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Не знає ліва рука, що робить права (правиця)* (нерозчленованого типу, підрядне з'ясувальне); *Не знають, що чинять* (нерозчленованого типу, підрядне з'ясувальне); *Полова, що її розвіє вітер (порох, що його несе вітер у пустиню)* (нерозчленованого типу, присубстантивно-атрибутивне); *Предел, его же не преідеши (закон, якого не переступиши)* (нерозчленованого типу, присубстантивно-атрибутивне); *Хто взяв меч, той від меча й загине* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Хто з вас без гріха, нехай перший на неї той каменем кине* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Хто копає яму, (той) сам у неї впаде* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Хто має вуха, (той) нехай слухає* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Хто не працює, той не їсть* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *Хто сіє вітер, (той) пожне бурю* (нерозчленованого типу, займенниково-співвідносне); *безсполучникових – Що написав – написав* (різнотипні частини, наслідкові відношення).

За функційним аспектом (класифікація С. Гаврина) подані вище деякі одиниці можна розподілити на: образно-виразні стійкі сполуки, до яких належать сталі порівняння: *Берегти (охороняти), як зіницю ока; Бідний, як Лазар; Будьте мудрі, як змії, і кроткі, як голуби; Живому собаці краще, ніж мертвому левові; Легше верблюдові пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти; Хіба ревуть воли, як ясла повні?*; ті, що виражають узагальнювальні умовиводи: *Во многой мудрості много печалі; З Назарета що може бути доброго?; Зостав мертвим ховати мерців своїх; Кому багато дано, з того багато спитають; Не кидайте бісеру (перлів) перед свинями; Немає нічого нового під сонцем; Немає пророка у вітчизні своїй; Не протився злому; Не сотвори собі кумира; Не суди – і тебе не осудять; Предел, его же не преідеши (закон, якого не переступиши); Правду говори вчасно і невчасно; Усьому свій час (усьому свій час, і кожна річ має свою пору); Хто взяв меч, від меча й загине; Хто копає яму, сам у неї впаде; Хто має вуха, нехай слухає; Хто не працює, той не їсть; Хто сіє вітер, пожне бурю; Час розкидати каміння, і час складати каміння; Чи я сторож братові своєму?;* еліптичні сполуки: *Що написав – написав.*

Отже, крилаті вислови біблійного походження, які належать до фразеологічної скарбниці рідної мови, можна вивчати на різних лінгвістичних рівнях – структурному, семантичному, синтаксичному тощо, а тому є перспективи подальшого дослідження теми. Знання ж таких одиниць є ознакою високої

мовної культури, збагачує і прикрашає мовлення кожної особистості, яка прагне до повернення своїх правічних джерел та християнської моралі.

Література:

1. Біблія або книги святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена [Текст]. – К. : Об'єднання біблійних товариств, 1992. – 296 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія [ред.-упоряд. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1973. – 910 с.
3. Українська мова : енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 853 с.